

Magyar László

SZABADKA A KIVÁNDORLÁSI MOZGALOM SODRÁBAN 1850 ÉS 1914 KÖZÖTT

Az 1848-as forradalom nem szüntethette meg teljes mértékben a feudális viszonyokat az országban. A nagybirtokrendszer továbbra is megmarad, és az arisztokrácia a jobbágyrendszer felszámolása ellenére is aránylag gyorsan talpra áll. A Habsburg-abszolútizmusban már fokozatosan kibontakoznak a tőkés viszonyok. A birtokrendezéssel nagy kiterjedésű legelők kerülnek feltöresre, és a korábban használatlan területeken megjelenik a gőzcséplőgép, a vaseke stb. Az eszközváltással párhuzamosan bontakozik a kapitalizmus. A gyors ütemben kiépülő vasúthálózat pedig a tőkés gazdasági fejlődés egyik leglényegesebb feltételévé válik. A földbirtokosok elvesztették az ingyen munkaerőt, a jobbágyi szolgáltatásokat, ám a közlekedés forradalmasításával kedvező szállítási és értékesítési előnyökhöz jutnak. Az agrárkonjunktúra felpezsdítette a gazdasági életet. Létrejönnek a nagybankok és takarékpénztárak, amelyek a hitelrendszer alapját képezik. Nagyarányú külföldi tőke áramlik az országba.

A polgári átalakulás azonban lesújtóan hatott a középnemesség zömére, a kisbirtokos réteget pedig egyenesen tönkretette. A 60-as évek végén a parasztság fele törpebirtokos — úgymond félproletár —, több mint egyharmada kisbirtokos és csak huszada tartozik a jómódú parasztsághoz. Az agrárproletariátus rohamosan gyarapodik, noha jórészt ez a réteg képezi az ipari munkásság zömét. Az ipari kapitalizmus fejlődésével a munkásosztály kérdése mindinkább a társadalom előterébe lép, s ugyanakkor sok gondot okoz a kivándorlás.

Az európai kikötők adatai alapján Magyarországról a legnagyobb arányú kivándorlás 1900 és 1910 között történt. Elsősorban mezőgazdasági munkások és napszámosok fognak — a biztos megélhetés, vagy éppen a meggazdagodás reményében — vándorbotot kezükbe. Ezenkívül a súlyos adóteher, az alacsony munkabérek, a rossz közigazgatás is elősegíti a kivándorlást.

Ámde az agrárviszonyok rosszabbodásával már néhány évtizeddel ko-

rábban elkezdődik a kivándorlási mozgalom, miután az iparosodás korántsem oly gyors ütemű, hogy felszívja a falusi földnélküli osztályt.

Már 1871-ben az országból száztizenkilenc földnélküli mezőgazdasági munkás kel útra az Egyesült Államokba, de ez a szám néhány évvel később tízszeresére emelkedik. Viszont 1899—1913 között közel másfél millió fő hagyja el az országot, és Amerikán kívül több európai országban keresi boldogulását. Emellett a lakosság viszonylag gyors szaporodása elősegíti a belső vándorlást is, amely még inkább átalakítja a társadalom szerkezetét, településföldrajzát.

Mindezek a viszonyok — ha enyhébb mértékben is — fennálltak Szabadkán. Éppen ezért érdekes végigkísérni, milyen intézkedéseket fogamatosítottak megszüntetése érdekében.

Szabadka már az 1850-es évek elején a temesvári helytartóság által értesül a ki- és bevándorlással kapcsolatos kormányintézkedésekről. Amerikából nem vándorolhatnak vissza azok a személyek, akik eddig elhagyták az országot.¹

A helytartóság újabb leiratában² (1854) felhívja a figyelmet a cseh-országi szédelgőkre, akik vagyontalan embertömeget kivándorlásra csábítanak, majd visszaélnék helyzetükkel. A minisztérium egyszerűen megtiltja a kivándorlást olyan esetben, ha az illető kivándorlási hivatal nem fedezi teljes mértékben a kivándorlók költségeit.

Szabadka a későbbiek során is részletesen értesül az ország területén lejátszódó eseményekről.

Különböző ügynökök továbbra is járják az országot és toborozzák a hiszékeny falusi lakosságot. Bács-Bodrog Vármegye kormányzatától 1863. szept. 16-án ezzel kapcsolatban olyan értesítés érkezik,³ hogy hasonló jelenség az Alföld déli megyéiben is felütötte fejét. A „nép izgatók” „Oláhországba” csábítják tömegestül a családokat, ezért arra utasítja a várost, hogy éberrel kísérje a történeteket.

A városi tanács terjedelmesebb válaszában⁴ hangsúlyozza, hogy Szabadkán a kedvező kivándorlási feltételek különösen „a népnek hiszékeny alsó osztályánál visszhangra találván, némely kalandorok által kizsákmányoltattak”, melyről már korábban tudósította⁵ a főispáni helytartó és kir. biztost. Ennek megfelelően „bizonyos Hippler vagy Kipler Ferenc, az e város területéhez tartozó ludasi pusztán ily nemű toborzási kísérletek mellett a lakosságtól pénzeket kicsalt (...)”. Nevezett személy „Oláhországban” nagy földterületeket, gazdasági eszközöket, útköltséget ígért egy váltó forint beíratási díj fejében. Több száz ludasi lakos elfogadta a kedvező feltételeket, utána azonban gyorsan nyoma veszett az állítólag oroszlámosi születésű csalónak. A szabadkai városi tanács ezután megállapítja: „Őszvesen véve a kivándorlási vágy itthelyt nem nagy mérvben mutatkozott...” ezzel szemben azonban figyelmeztető hirdetményt tesz közzé a zsarolókkal szemben.

A megye főispáni helytartója 1863. okt. 8-án felháborodását fejezi ki amiatt,⁶ hogy a lakosság útlevél ügyben tömegesen jelenik meg. Ez pedig a fokozódó „idegen befolyásoknak” tulajdonítható, hiszen „kenyer-

keresetre itt az országban elegendő alkalom lévén nyújtva...” és nem fontos ezért „Oláhországba” kiköltözni. Itt megjegyezzük, hogy városunkból az iparosok — de az értelmi réteg is — inkább a nyugat-európai országokba és Amerikába igyekeznek már az 1850-es évek elejétől.

A magyar királyi Helytartótanács 7441 számú leirata⁷ (1866) már bővebben foglalkozik a kivándorlókkal. Néhány eseten keresztül rámutat azokra a bonyodalmakra, amelyek leginkább a szabálytalan útlevél és egyéb mulasztások folytán mutatkoznak.

Általában tehát a kivándorlók a szomszédos országokat is felkeresik, de legtöbbször rövidebb időre. A társadalmi viszonyok alakulása folytán ez a jelenség Szabadkán hol kisebb, hol nagyobb méreteket öltött. A zemuni határőrség 1863. aug. 31-én arról tudósítja⁸ a temesvári főparancsnokságot, hogy az utóbbi időben Bácskából és Bánátból tömegesen vándorolnak a parasztok Szerbiába. Azonban munkalehetőség hiányában gyorsan visszatérnek, mivel ott még nagyobb a nyomor, és így az úti-költségbe fektetett pénzük is kárba vész. Ez a hír, úgy látszik, továbbra sem riasztja el az alsó néposztályt, mert pl. a szabadkai Maicher János napszámos 1866 márciusában egy évre szóló útlevelet kér⁹ „(…) sorsom állapotján javítandó, elhatároztam magamat Serbiába — hol halálom nyomán a munkások jobban fizettetnek — kiutazni, és ott munkát keresni” céllal. De előfordult, hogy egyes szakmabeliek több évre szóló szerbiai útlevélért folyamodnak, mint ahogy azt Vild Antal¹⁰ szabadkai kőműves is tette 1866 áprilisában. Sőt Zárits István mérnök végleges letelepedésre Szerbiába szándékozik kivándorolni.¹¹ Erre a városi tanács alaposan felméri a helyzetet és Zárits legközelebbi rokonainak jóváhagyása alapján jelenti a helytartótanácsnak, hogy részéről a kivándorlás ellen „semmi nemű akadály fenn nem forog”. (— A királyi tárnokmester mindhárom szabadkai kérelmet még 1866 folyamán jóváhagyja.)

A kutatók egyöntetű véleménye alapján nehéz megállapítani a kivándorlók létszámát a múlt század közepétől egészen a 90-es évek végéig. Viszont úgy látszik, a fenti három eset sem nevezhető — még ha az többnyire megélhetési céllal történik is — kivándorlásnak, mert 1867. ápr. 17-én a szabadkai tanács jelenti¹² a belügyminisztériumnak „... miszerint az elmúlt 1866. évben e város területén sem bevándorlási sem kivándorlási eset elő nem fordult.”

A kivándorlás egyik formája az erkölcs súlyos megszegésén alapszik: nevezetesen a keletre kivándorló és bordélyházakban elhelyezkedő magyar nőszemélyek erkölcstelenségén.

A belügyminisztérium már 1867-ben figyelmezteti¹³ Szabadkát is, hogy a külföldre igyekvő nőszemélyek utazási célját, útlevelét aprólékosan vizsgálja felül, mert különböző ügynökök az országban toborozzák a fiatal nőket Egyiptomba. Hasonló jelenség már néhány évvel előbb is történt, amikor Amerikába csábították a fehérnépet.

Komolyabb figyelmeztetés 1869. okt. 1-én érkezik,¹⁴ amikor is az államtitkár részletesebb magyarázattal látja el átíratát. Tudniillik na-

gyon gyakori eset, hogy a szomszédos államokba tisztességes szándékkal kivándorolt nőszemélyek a helyszínen bordélyházi kerítők hálójába kerülnek, innen pedig tovább a keleti országokba. A belügyminisztérium ezért megszigorítja a nők kivándorlását.

A hatvanas évek végén az ország alsóbb néprétege egészen Kelet-Indiáig is eljut, de ott még súlyosabb nyomorral találkozik és tömegesen tér vissza. Az államtitkár köriratában¹⁵ felhívja valamennyi törvényhatóság figyelmét, ha lehetséges, akadályozzák meg a kivándorlást Kelet-Indiába.

1881-ben a törvény kimondja,¹⁶ hogy miután kivándorlási ügynökség felállítása ez ideig tiltva van, így kivándorlásközvetítéssel csak azok foglalkozhatnak, akik erre a belügyminisztertől engedélyt nyertek. Súlyos büntetést mérnek azokra, akik megszegik a törvényt.

Ennek ellenére a kormány képtelen megakadályozni az ügynökök működését. A belügyminisztérium 15226/VII. számú körrendelete 1888-ban a titkos ügynökök működéséről számol be, akik kivándorlásra ösztönzik és a hatósági intézkedések kijátszására oktadják a lakosságot. Egyben elrendeli hasonló esetek kipuhatólását. A szabadkai városi tanács rögvest értesíti a belügyminisztériumot, hogy „a város területéről kivándorlás nem történik (. . .).”¹⁷

Közben „a magyar alattvalók” átcsapnak Angliába és 1885-től tömegesen vándorolnak ki Londonba. A hiányos nyelvtudás és egyéb nehézségek visszatérésre kényszerítik a legtöbb kivándorlót. A szabadkai városi tanács értesíti a kapitányi hivatalt a belügyminiszter körrendelete kapcsán,¹⁸ hogy lehetőleg akadályozza meg vidékünkön az angliai munkavállalást.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az ország gazdasági fejlődése az 1890-es évektől felfelé ível, ezzel párhuzamosan azonban a kivándorlás is növekszik. A nagybirtokok korszerűbb termelőeszközökkel rendelkeznek, a parasztgazdaságok nagy része azonban hagyományos módszerekkel gazdálkodik. A cséplőgépek száma 1895 és 1915 között megkétszereződött, de a tőkés jellegű átalakulás más tekintetben is megmutatkozik. Az agrárfejlődéssel egyidejűleg egyre termelődik az agrárproletariátus. A parasztság gyorsan szaporodik, de földje nem. Az aratósztrájkok elterjednek az egész országban. Az 1890-es évek elején megerősödik a munkásmozgalom; sűrűsödtek a nagyüzemi munkások sztrájkjai, fokozódik a politikai agitáció stb. Az agrárproletariátus Bácskában 1895-ben 229 000 lelket számál,¹⁹ a századfordulón sokkal többet. A kivándorlás innen is mind nagyobb méreteket ölt. A szegényparaszt mellett azonban az ipari munkásság is kivándorol. A szegedi kereskedelmi és iparkamara jelentése alapján Bácskából 1900-ban 1400, 1901-ben 2992, a következő évben 6319, 1903-ban pedig 7678 személy fogott vándorbotot.²⁰ Karácsonyi Gyula Bács-Bodrog vármegye alispánjának körrendelete (1902) tehát eredménytelenül végződik, hiszen a következő években még többen hagyják el Bácskát.

Szabadkával kapcsolatban már most elmondhatjuk, hogy innen töme-

gesebb kivándorlás az első világháborúig nem történt. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a kisbirtok általában szilárdabban tartotta magát, az agrárproletariátus létszáma kevesebb, a családszaporulat lassúbb. Mindamellet azonban Szabadka nagy figyelemmel kíséri a kivándorlási mozgalmat és igyekszik szándékában megakadályozni azt a kevés számú távozni vágyót is. A belügyminisztertől mind gyakrabban érkeznek a körrendeletek, amelyek a kivándorlással kapcsolatos leglényegesebb momentumokat, rendelkezéseket továbbítják. Így 1890. okt. 4-én arra figyelmeztet a belügyminiszter,²¹ hogy az útlevelekkel visszaélés történik. Tudniillik a már kivándorolt egyének sok esetben zárt levélben visszaküldik útlevelüket, amellyel mások is útra kelnek.

A körrendeletekkel kapcsolatban általában leszögezhetjük, hogy a kivándorlási mozgalmat a kormány részéről fokozott ellenpropaganda kíséri, amely egyrészt a lakosság kivándorlási szándékának megakadályozását célozza.

Az ügynökök működését továbbra sem tudják fékezni. Sok horvát és magyar család 1897-ben Gergolet Antal genuai ügynök²² segítségével hagyja el az országot, akiket az ügynök állítólag elcsábított és megzsarolt, ígéretét pedig nem teljesítette.

Még erőteljesebb a Gastaldi és társai²³ genuai hajóügynökség befolyása, amely az Amerikába való kivándorlást közvetíti és számtalan buzdító jellegű nyomtatványt terjeszt országszerte.

A kormány lassan beletörődik a kivándorlási folyamatba, és részletesebb felvilágosítást nyújt a kivándorlásról. Eszerint Brazíliába csak azok utazhatnak ingyonesen, illetve a nevezett állam költségén, akik földművesek és családosok: a családfő legfeljebb negyvenöt, a nő negyvenéves lehet. De magukkal vihetnek még legalább egy munkaképes, a családfővel meghatározott rokonsági viszonyban álló családtagot. Majd az útlevelek ellenőrzése közben észlelt hiányosságokra és visszaélésekre hívja fel a figyelmet.²⁴ A szabadkai városi tanács a belügyminiszter rendeletét miheztartás végett a rendőrkapitányi hivattal közölteti. A belügyminisztérium aggodalma eddig legjobban talán 1898-ban a 22415 számú körrendeletében²⁵ jut kifejezésre, hiszen évtizedek óta folytonos, hol kisebb, hol nagyobb méretű, de állandó jellegű kivándorlás történik az országból. A „sajnálatos mozgalom” — hangsúlyozza a belügyminiszter — közgazdasági és szociális tekintetben a legkedvezőtlenebb állapotokra mutat. Oly káros jelenség, amelynek elhárítása a kormány egyik legfontosabb feladata. Elkerülhetetlen a statisztikai adatgyűjtés életbe léptetése, amely a ki- és bevándorlás alakulásáról hű képet adna. A sajtóságos helyi viszonyokból kifolyólag azonban egyes törvényhatóságoknál ektérő adatgyűjtési módok mutatkoznak, ezért a belügyminisztérium arra kéri valamennyi törvényhatóságot, hogy a közölt adatgyűjtési tervre „tüzetes javaslatot terjesszen elő”. A statisztikai lapokon feltüntetett adatok azután minden község számára tanúsággal szolgálhatnak. A szabadkai törvényhatósági bizottság aláhúzza a kormány körültekintő intézkedését és utasítja²⁶ a városi tanácsot, hogy a ki- és

bevándorlási adatgyűjtéssel kapcsolatban véleményes jelentését az országos statisztikai hivatalhoz haladék nélkül küldje meg.

E pillanatban figyelemre méltó jelenség, hogy a belügyminisztérium, amely általában elrendel, utasít és jóváhagy, most — a társadalmi viszonyok gyors alakulásával — kikéri a törvényhatóságok véleményét is, sőt „tüzetes javaslatot” vár.

A szabadkai városi tanács megvitatja a belügyminisztérium adatgyűjtési tervezetét és 1898. június 27-én kimerítő javaslattal áll elő. Helyesli a ki- és bevándorlási statisztikai nyilvántartási lapok bevezetését és ígéri, hogy a nyomtatványok kitöltésére vonatkozó utasításokat erejéhez képest iparkodik teljesíteni. Az egyes községek helyi viszonyainak számbavételével kapcsolatban azonban a városi tanács kijelenti, hogy „(..) ezen statisztikai adatgyűjtés csak úgy lesz tökéletes, ha arra nemcsak a hivatalnokok, tisztviselők, hanem maga a nagyközönség is kötelezve lesz (...)”. Vagyis a ki- és bevándorlással kapcsolatos adminisztrációt ne kizárólag az amúgy is túlterhelt közigazgatási tisztviselők végezzék, hanem az 1881. évi törvénycikk alapján működő ügynökök, továbbá családfők, lakásadók is — büntetés terhe alatt — kötelezve legyenek. Hiszen évről évre sűrűsödnek a miniszteri rendeletek, törvények, amelyek aránytalanul viszonyulnak a hivatalnokok szaporításához. Ebből kifolyólag az egyes rendeletek végrehajtásában mulasztás történik. Tehát a ki- és bevándorlási tervezet csakis „büntető sanctioval”, a fent ismertetett módon végezhető eredményesen. Végezetül a városi tanács megjegyzi, hogy teljes mértékben tudatában van a kérdés közgazdasági és szociális fontosságának, de „(..) a kitűzött cél biztos elérését a fent hivatkozott okokból nem jósolhatjuk”. Mindenképpen jelentős lépésnek könyvelhetjük el a városi tanács őszinte és leplezetlen jelentését.

Időközben egyre gyakoribbak a belügyminiszteri jelentések és intézkedések, a kivándorlók száma még inkább fokozódik. A kormány betiltja az ingyenes kivándorlást Brazíliába,²⁷ mivel ott — állítása szerint — a kereseti és a klimatikus viszonyok is kedvezőtlenek. Egy másik körirat²⁸ 1900-ban ismerteti a kivándorlási mozgalom eddigi körülményeit és megállapítja: „Bizonyára úgy politikai, mint nemzetgazdasági szempontból sajnálatos, hogy az ország egyes vidékeinek lakossága mind nagyobb számban, sőt tömegesen hagyja el hazáját mindamelllett a kivándorlást kényszereszközökkel megakadályozhatónak nem tartom, mert ez ellenkezik az állampolgároknak általában elismert alapjogaival, nevezetesen a személyes és költözködési szabadsággal, de különben sem vezetnének célhoz.

Ezen baj gyökeresen csak helyes közgazdasági és közigazgatási intézkedések folytán volna orvosolható; de az ily intézkedések az állam pénzügyi erejének helyes egyensúlyára való tekintetből és a természetes fejlődés folyamatának lassú volta miatt csak hosszabb idő múlva valósíthatók meg és mutathatnak fel nagyobb eredményt.”

A belügyminiszteri körirat alapján 1900. júl. 28-án, a főispán fel-

kéri²⁹ a szabadkai polgármestert, hogy amennyiben Szabadkán Amerikába vagy máshova kivándorlás fordul elő, úgy öt nyolc napon belül szíveskedjék értesíteni. A polgármester aug. 1-én jelenti³⁰, hogy „(...) itt Szabadkán általában tömegesebb kivándorlások nem fordulnak elő”. Schmausz Endre Szabadka és Baja városok főispánja aug. 13-án értesíti³¹ Széll Kálmánt, a belügyminisztérium vezetőjét és belső titkos tanácsosát, hogy Szabadkán tömeges kivándorlásra eddig nem került sor. Amennyiben netán később mégis előfordulna, úgy Mamusich Lázár polgármester köteles a belügyminiszter 59207/V. — a számú rendelete³² értelmében eljárni. Ugyanis e rendelet többek között utasítja a törvényhatóságokat, hogy ha területükön kivándorlást észlelnek, mindenképp annak keletkezési okait igyekezzenek kipuhatólni, hátha valamely kormányhatósági vagy törvényhozási intézkedés által orvosolhatók.

A temesvári Délvidéki Kivándorlási Kongresszus Irodája 1902. júl. 5-én a folyton növekvő kiadások fedezéséhez Szabadka hozzájárulását is felkéri. A kivándorlási kongresszus rendező bizottságát a fenti lépésre azon körülmény készítette,³³ hogy „(...) a kivándorlási mozgalom mind nagyobb mérvet ölt, és ezzel kapcsolatban a kongresszusi iroda munkanyaga is folyton szaporodik, másrészt a kongresszus tárgyalási anyaga is napról napra bővül (...)”. Szabadka nem tesz eleget a felhívásnak, mivel a város „jutalmak és segedelmek számlája kimerítve lévén (...)”. Augusztus 1-én Temesvárról újabb felhívás érkezik,³⁴ ám Szabadka „fedezet nem lévén” megjegyzéssel ismét félreterzi az átiratot.

A központi statisztikai hivatal 1902. febr. 3-án sürgeti Szabadkát,³⁵ hogy mielőbb küldje fel az 1898-ban leküldött statisztikai lapokat, mivel azok kitöltési határideje lejárt. A statisztikai hivatal újabb átiratában³⁶ az 1901. év folyamán történt ki- és be-, illetőleg visszavándorlási esetekről kér adatokat. A szabadkai polgármester 1902. febr. 25-én jelenti, hogy „(...) 1901. évben az adatgyűjtés körébe tartozó egy eset sem merült fel.”

A belügyminiszteri körrendelet³⁷ alapján a városi tanács 1903. jún. 17-én hirdetményt szerkeszt³⁸, amelyben figyelmezteti a netán Dél-Afrikába igyekvő szabadkaiakat, hogy oda okvetlenül szabályszerű külföldi útlevél szükséges. Egyben megjegyzi, hogy tartózkodjanak az említett világrészre való kivándorlástól, mert ott a gyarmatokon a munka- és keresetviszonyok határozottan kedvezőtlenek.

A belügyminisztérium 1903-tól ideiglenesen engedélyezi az „Adria” tengerhajózási részvénytársaság által képviselt Cunard Steamship Company Ltd-nek, hogy Fiume és New York között kivándorlókat szállítson. Ideiglenesen megengedi továbbá, hogy bizonyos egyének az előbbi társaság hajóin a kivándorlókkal szállítási szerződéseket kössenek:³⁹ Szabadkáról Víg Zsigmond Sándor; Nagybecskerekéről Hegedüs Mór; Zomborból László Adolf és Újvidékről Rosenbaum Ferenc menetjegy irodafőnökök, Versecről pedig Krausz Ignác⁴⁰ kereskedő köthet a kivándorlókkal szerződést a Vajdaságból.

A 64041-III a/1904-es számú körrendelet⁴¹ tárgya a kivándorlás irá-

nyitása és ellenőrzése. A kormány biztosította a Fiume és New-York közötti hajójáratot, amelyen akadálytalanul bonyolítható a kivándorlás. Azonban az elsődleges cél továbbra is a kivándorlás csökkentése, az engedély nélküli ügynökök működésének megakadályozása, a szabálytalan útlevéllel rendelkezők ellenőrzése stb. A főispán 1904. júl. 11-én átiratában⁴² felszólítja a szabadkai polgármestert, hogy a fenti körrendeletben foglalt rendelkezéseket a rendőrkapitánnyal egyetemben „szigorúan”, pontosan és tapintatosan” hajtsa végre. Valamint „(…) a kivándorlási mozgalmat folyton figyelemmel kísérni s szerzendő tapasztalatairól időnként, sürgős intézkedést igénylő esetekben pedig azonnal jelentést tenni szíveskedjék. Első időközi jelentését folyó évi augusztus 15-ig lesz szíves megtenni.”

Az újabb körrendelet⁴³ alapján 1904-től a kivándorlókkal szerződést köthet az említett liverpooli társaság igénybevételével Újvidékről Mándics Demeter magánhivatalnok (működési területe Újvidék város), Zomborból Léderer Leó menetjegy irodafőnök (működési területe Zombor város, Bács-Bodrog vármegye). A belügyminisztérium ezenkívül Léderer Jenő újvidéki kereskedőnek 1905. jún. 24-étől 1907. júl. 19-éig engedélyezte a szerződések megkötését.⁴⁴

Életbe lép az „útlevélügyről szóló törvény” 1904-ben. A szabadkai városi tanács megbízza⁴⁵ a rendőrkapitányi hivatalt, hogy az útlevél kezeléséhez szükséges nyomtatványokat sürgősen szerezzé be.

A szegedi kereskedelmi és iparkamara 1905. márc. 19-i átiratában⁴⁶ Szabadkától kéri a rendelkezésre álló kivándorlási adatokat. Szabadka 1905-ben összesen tizennyolc útlevelet adott ki, tizenhárom férfi és öt nő részére. Ebből tizenöt Amerikába szól, a többi európai államokba. A szabadkai kivándorlók között mezőgazdasági napszámosok, iparosok és iparossegédek szerepelnek többségben. Emellett néhány kereskedő és őstermelő, viszont értelmiségi egy sem található.

Az állandóan növekedő kivándorlást a kormány valamilyen formában ellensúlyozni igyekszik. A földművelésügyi miniszter 1906. jún. 2-ai 43100/VI.-3. számú köriratában⁴⁷ a következőket jelenti: „A munkáskérdés helyes mederben tartásának egyik legfontosabb eszköze az, ha biztosítani tudjuk, hogy a gazdasági munkásoknak a szorosán vett gazdasági munkákon felül is legyen jövedelmező munkája és keresete.” És javasolja a háziipar különböző ágainak fellendítését és mindama foglalkozások üzését, amelyek kevés befektetéssel, különös előképzettség nélkül is haszonhajtók lehetnek, pl. gyékényfonás, seprőkötés, méhészet, baromfi- és selyemtenyésztés, kertészkedés, gyümölcs- és zöldségtermesztés. A munka szövetkezetek útján is folyhat. A miniszter azzal zárja köriratát, hogy a fenti akciót hajlandó anyagi támogatásban is részesíteni, hiszen a munkásnép helyzetén mielőbb változtatni kell.

A fenti körirathoz a szabadkai városi tanács a „fontos” megjegyzésen kívül 1906. júl. 14-én a következőket fűzi:⁴⁸ „Városunkban a háziiparral foglalkozó munkás telep már felállítatván — jelen rendelet, mint hasonló eszmekörben mozgó tudomásvétel után irattárba helyeztetik”.

Valóban Szabadkán már virul a háziipar. Sőt később megalakul a szabadkai felső nőipari és iparművészeti felső iskola, amelynek feladata különböző foglalkozások elsajátítása; segítségnyújtás, hogy a nők önállóan keressék meg kenyerüket, annál is inkább, hogy „(…) a kivándorlást, a magyar lányokkal való kereskedést…” megkadályozzák. Ezenfelül a kiskereskedők egyesületbe tömörülnek.⁴⁹ Így próbálkoznak az „ár” ellen védekezni.

Látva a kormány egy helyben topogását, egyes vármegyék feliratot terjesztenek fel a belügyminiszterhez, amelyben nyíltan felkérlik a kormányt a kivándorlási kérdés megoldására. A vármegyék egyben szétküldik átirataikat az ország minden részébe. Szabadka 1907-ben értesülhet Szabolcs, Szatmár és Csanád vármegyék, valamint Győr, Makó és Szatmár-Németi városok kivándorlással kapcsolatos közgyűlési határozatairól.⁵⁰ Ezek a döntések minden esetben túlmutatnak a kivándorlás problémáján, és fényt derítenek az általános társadalmi állapotokra. Kérlik a kivándorlási ügynökségek felszámolását, az idegen hajóstársaságokkal kötött szerződések felbontását, a kivándorlók visszatérésének megkönnyítését stb. Megállapítják, hogy Európában a kivándorlás terén Ausztria—Magyarország vezet. Hogy ez bekövetkezett, ennek mélyebb gyökerei vannak. Köztudomású, hogy a kevés kínálat és nagy kereslet a „munkabéreknek az elviselhetetlenségig fokozott emelkedését vonta maga után”. A terményárak fordított arányban állnak a termelési költségekkel és a birtokárakkal. A mezőgazdasági válság maga után vonja az ipar és kereskedelem rosszabbodását is. Habár a vármegyei átiratok más-más időpontban érkeznek Szabadkára, mégis mondanivalójuk megegyezik és egységesen arra a következtetésre jutnak, hogy a szegény sorsú vagyontalan munkás életén mielőbb könnyíteni kell. Mégpedig a nincsteleneknek bizonyos minimális ingatlan birtokot kell biztosítani, hogy azt a magukénak vallhassák. Minthogy az országban a kötött birtok kiterjedése óriási méretű, az említett cél elérésére elkerülhetetlenül szükséges ezek megszüntetése, apró birtokokra való felosztása és kamatmentes állami kölcsönök biztosítása. Szabolcs vármegye odáig megy, hogy felkéri a kormányt „Magyarországot közgazdaságilag és kereskedelmileg Ausztriától teljesen függetlenné és e tekintetben az egész külfölddel szemben teljesen önjogúvá, szabaddá tegye (…).”⁵¹

Kétségtől a vármegyék jelentős megmozdulásának lehetünk szemtanúi. Meg kell jegyeznünk — Szabadka a vármegyék kezdeményezését egyhangúlag támogatja, amelyet az 1907. jún. 27-én hozott közgyűlési határozat is bizonyít:⁵² „A t. hatósági bizottság az ezen megkeresések kapcsán beküldött határozatokat és feliratokat magáévé tevén, hasonló szellemű feliratok intézését elhatározza. Miről a tanács értesítettik.” A szabadkai városi tanács júl. 22-én megtárgyalja a vármegyék felirataival kapcsolatban hozott törvényhatósági határozatot, de Budapestre csak aug. 14-én küldi meg javaslatát:

„Mélyen tisztelt Képviselőház!

Szabolcs, Szatmár és Csanád vármegyék, valamint Győr és Szatmár-Németi városoknak a kivándorlás csökkentése érdekében hozott közgyűlési határozataikat és átirataikat törvényhatósági bizottságunk f. évi június hó 27-én tartott közgyűlésében tárgyalás alá vette, és az azokban foglalt javaslatokat egyhangúlag elfogadta. Ezen közgyűlési határozatból kifolyólag kérjük a kivándorlási ügynek a felterjesztésekben foglalt szempontok figyelembe vételével törvényhozási úton való szabályozását.”

Amint a fentiekből látható, a vármegyék részéről egyfajta összefogási kísérlet, szolidaritás tapasztalható. És örvendetes tényként könyvelhetjük, hogy Szabadka csatlakozik a haladó megmozduláshoz, sőt a képviselőházba is felküldi észrevételét.

A kormány fittyet hány a vármegyei közgyűlések határozataira, javaslataira, és néhány évvel később 1911. márc. 21-én arról értesíti⁵³ valamennyit, hogy újabb hajótársaságoknak engedélyezi (kénytelen engedélyezni!) a kivándorlók szállítását. E döntését április 9-én azzal egészíti ki,⁵⁴ hogy a liverpooli Cunard Steamship Company Ltd. hajótársaságnak lehetővé teszi Pancsova, Újvidék, Gombos és Gyékényes határszéli állomásokon a kivándorlási irodák megnyitását. Ennek folytán a Fiume kikötőből történő kivándorlás Csáktornyán kívül Pancsova, Újvidék, Gombos és Gyékényes határállomásokon keresztül is lebonyolítható. — A főispán külön felhívja a szabadkai polgármester figyelmét a kiegészített körrendeletre,⁵⁵ az abban foglalt rendelkezések pontos betartására és ellenőrzésére.

A kormány részéről pedig 1913. dec. 2-án újabb sajnálkozás:⁵⁶ „A múlt évszázad második felében megkezdődött és az Észak-Amerikai Egyesült Államok területére irányuló kivándorlás az utóbbi két évtizedben mindnagyobb arányokat öltött, úgy hogy a kivándorlók száma ezidőszerint évenként átlag az egyszázazret jóval meghaladja”. — A szabadkai városi tanács ugyanakkor a következőket jelenti:⁵⁷ „Tekintettel arra, hogy a törvényhatóság területén a kivándorlók száma oly csekély, hogy a kivándorlás csökkentése végett hatósági intézkedéseket tenni szükségtelen (. . .).” Dr. Bíró Károly polgármester 1914. jan. 18-án bővebb magyarázatot fűz a tanácsi jelentéshez, és a belügyminisztert mintegy vigasztalóan a következőképp tudósítja:⁵⁸ „Szabadka sz. kir. város az ő speciális viszonyaival — népének az anyaföldhöz ragaszkodásánál — és talán a város által követett birtok politikánál fogva is, eddig nem érezte a kivándorlás okozta károkat.

A hivatalos adatokból, de a közvetlen tapasztalatból nyert meggyőződéseim szerint is — a város területéről történt kivándorlások száma oly csekély (a múlt évben 6 útlevéllal 15-en vándoroltak ki), hogy a különösebb intézkedések megtételére ezidőszerint indokot nem látok.

A saját hatáskörömben és a város illetékes hatóságai által is mindazonáltal a kivándorlás ügyét éber figyelemmel kísérem, illetve kísértetem, és

szükség esetén a körrendeletben lefektetett intenciók megvalósításáról gondoskodom.”

Annyi bizonyos a szabadkai polgármester jelentésén érdemes elgondolkodni, főleg ami a város birtok-, illetve kisbirtokpolitikáját illeti.

Már 1878-ban a Magyar Kisbirtokosok Országos Földhitelegyesület létesítő bizottsága⁵⁹ által olyan irányú kezdeményezés történik, amely a későbbiek során valamelyest elősegíti a kisbirtokos osztály hitelviszonyainak rendezését. Hiteligényeit visszafizethető kölcsöntőkék nyújtásával elégítheti ki, amely csökkenti az ijesztő mértékben elharapódzott uzsorát. Habár a fenti egyesület (később Kisbirtokosok Országos Földhitelezete) még a századfordulón is igyekszik különböző újításokkal a kisbirtokosok sorsán könnyíteni, ennek ellenére országszerte fokozódik a kisbirtokosok tehermentesítése érdekében folytatott akció. A század elején egyes vármegyék körirataiban rámutatnak a kisbirtokos osztály válságos helyzetére, aminek következményeként „(..) vagy a vándorbotot veszi kezébe, vagy — ami még rosszabb — a szocializmus, helyesebben, ma már az anarkizmus karjaiba veti magát.”⁶⁰ Mind több gazdasági egyesület arról tájékoztatja a földművelésügyi minisztert, hogy a szövetkezetek létesítésével a birtokos „(..) nem juthat sem elég magas összegű, sem elég olcsó oly kölcsönhöz (..), mely tagadatlanul alkalmas volna arra, hogy az uzSORA karjaiból kiszabadítsa, de egyáltalán nem elég arra sem, hogy eddig eladósodott birtokát tehermentesítse.”⁶¹

Kétségkívül a szabadkai kisbirtokos-osztály is hasonló nehézségekkel küszködik, ám korántsem olyan fokozott formában, mint másutt Bácskában. Azonkívül Szabadka már a múlt század végétől kedvezményekben részesíti kisbirtokosait. Egyrészt a legeltetési díjak elhalasztásával⁶² könnyít sorsukon. Tudniillik a város a kelebiai, tavankúti, ludasi, sebesicsi stb. puszták közel ötszáz kisbirtokosának engedélyezi minden évben a kora tavasztól augusztus 16-áig terjedő időszakban a legeltetési adó elhalasztását. A társadalomban végbemenő folyamatok még a szabadkai hatóságot is meggyőzik e kedvezmények szükségességéről. A javadalmi hivatal 1900. máj. 5-én egyebek között a következőket jelenti⁶³ a tanácsnak: „(..) a házipénztárba is több befolyik, ha a tek. Tanács a halasztást megadja, mert nincs mitől tartani. Azonkívül a socializmus minden évben úgy is terjed, ennek meggátlása végett, úgy a mostoha' viszonyok, továbbá a sertésvész előidézett nyomort találom méltányosnak, hogy a tek. Tanács a fent felsorolt bajok okáért a halasztást ezen embereknek kegyesen megengedje”.

Szabadka más téren is igyekszik a társadalmi állapotokon könnyíteni: 1900-ban 6000 koronát szavazott meg az ínségmunkára.⁶⁴ A téli hónapok sok mezei munkásnak kiüríti éléskamráját. A város ezért különböző közúti, gazdasági és egyéb közmunkával, 1904-től munkástelepek létesítésével⁶⁵ stb. óhajtja az 5—6000 létszámú⁶⁶ mezei munkás téli foglalkoztatását és ezzel párhuzamosan a szocialisztikus mozgalmat, a munkanélküliséget, a kivándorlást stb. enyhíteni.

Az elmondottak alapján láthatjuk, hogy Szabadka hatóságának általában sikerül évtizedeken keresztül megakadályozni a tömegesebb kivándorlást, ám nem úgy a munkanélküliséget és a munkásmozgalom térhódítását.

Jegyzetek

- ¹ A Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Magisztrátus 507/AEC. 1853
- ² Levéltár, Bezirksamt 465/1854
- ³ Levéltár, Városi tanács 4494/polg. 1863
- ⁴ Uo.
- ⁵ Levéltár, Városi tanács 3811/polg. 1863
- ⁶ Levéltár, Városi tanács 4885/polg. 1863
- ⁷ Levéltár, Városi tanács 848/polg. 1866
- ⁸ Levéltár, Városi tanács 4241/polg. 1863
- ⁹ Levéltár, Városi tanács 1872/polg. 1866
- ¹⁰ Levéltár, Városi tanács 2004/polg. 1866
- ¹¹ Levéltár, Városi tanács 2285/polg. 1866
- ¹² Levéltár, Városi tanács 2000/polg. 1867
- ¹³ Levéltár, Városi tanács 3520/polg. 1867
- ¹⁴ Levéltár, Városi tanács 5274/polg. 1869
- ¹⁵ Levéltár, Városi tanács 5278/polg. 1869
- ¹⁶ Levéltár, Városi tanács 5141/polg. 1881
- ¹⁷ Levéltár, Városi tanács 4148/polg. 1888
- ¹⁸ Levéltár, Városi tanács II. 396/1885; 13380
- ¹⁹ Šandor Mesaroš, Radnički pokret u Bačkoj od formiranja socijaldemokratske partije Ugarske do kraja prvog svetskog rata (1890—1918), Novi-Sad, 1975., 37. (A továbbiakban Mészáros Sándor i. m.)
- ²⁰ Mészáros Sándor i. m. 110.
- ²¹ Levéltár, Városi tanács 11472/polg. 1890
- ²² Levéltár, Városi tanács XIX. 162/1897; 8471
- ²³ Levéltár, Városi tanács XIX. 390/1897; 22194
- ²⁴ Levéltár, Városi tanács XIX. 202/1898; 9662
- ²⁵ Levéltár, Városi tanács XIX. 135/1898; 5368
- ²⁶ Levéltár, Városi tanács XIX. 135/1898; 10084
- ²⁷ Levéltár, Városi tanács, XIX. 136/1899; 20984
- ²⁸ Levéltár, Főispáni hivatal 443/1900
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Levéltár, 1029/el. 1900
- ³¹ Levéltár, Főispáni hivatal 497/1900
- ³² Levéltár, 1123/el. 1900 és Városi tanács XIX. 242/1900
- ³³ Levéltár, Városi tanács XII. 1037/1902; 12275
- ³⁴ Levéltár, Városi tanács XII. 1037/1902; 14446
- ³⁵ Levéltár, 293/el. 1902
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Levéltár, Városi tanács XIX. 100/1903; 8558
- ³⁸ Uo.

- 39 Levéltár, Városi tanács XIX. 288/1903; 23360
 40 Levéltár, Városi tanács XIX. 288/1903; 6189
 41 Levéltár, Főispáni hivatal 432/1904
 42 Uo.
 43 Levéltár, Városi tanács XIX. 112/1904; 13951
 44 Levéltár, Városi tanács XIX. 112/1904; 13995; 17411
 45 Levéltár, Városi tanács XIX. 112/1904; 15894
 46 Levéltár, Városi tanács XXIII. 13/1905; 6260
 47 Levéltár, Városi tanács XIX. 124/1906; 11741
 48 Uo.
 49 Levéltár, Városi tanács I. 433/1901
 50 Levéltár, Városi tanács I. 188/1907
 51 Levéltár, Városi tanács I. 188/1907; 9824
 52 Levéltár, Városi tanács I. 188/1907; 15584
 53 Levéltár, 859/el. 1911; 602
 54 Levéltár, 859/el. 1911; 761
 55 Levéltár, 859/el. 1911; 859
 56 Levéltár, Városi tanács XIX. 103/1913; 32523
 57 Uo.
 58 Levéltár, 107/el. 1914
 59 Levéltár, Városi tanács XXIII. 13/1904
 60 Levéltár, Városi tanács XXIII. 9/1904; 10333
 61 Uo.
 62 Levéltár, Városi tanács XII. 699/1900
 63 Levéltár, Városi tanács XII. 699/1900; 8251
 64 Levéltár, Városi tanács XIX. 34/1900
 65 Levéltár, Városi tanács XIX. 173/1904; 22434
 66 Uo.

Duchamp „önarcképe”, a saját ruhadarabjaiba öltöztetett kirakatbaba az 1938-as párizsi Nemz. Szürrealista Kiállításon.